

Митко БОГДАНОВСКИ

Македонски национален комитет на Синиот штит

ПОДГОТВИТЕЛНИ МЕРКИ ЗА ЗАШТИТА НА КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО УСЛОВИ НА ВОЈНА И ВОЕНИ КОНФЛИКТИ

Анстракт:

Подготвителните мерки за заштита на културното наследство во услови на војна и воени конфликти претставуваат клучен дел од современите политики за управување со ризици. Целта на овој труд е да се потсетиме на големата загрозеност на културните добра и културното наследство во услови на војна и воени конфликти, а со тоа и потребата од преземање на превентивни мерки за заштита на културните добра од страна на надлежните органи и установи од културата. Тука се разгледуваат превентивните активности што институциите треба да ги преземат пред појавата на кризна состојба. Посебно внимание се посветува на меѓународните стандарди и механизмите за заштита, како и на улогата на националните институции и професионалните мрежи. Преку систематски пристап и навремено планирање се создаваат услови за поефикасна заштита и зачувување на културното наследство во време на вооружени конфликти.

Клучни зборови: културно наследство, војна, воени конфликти, превентивни мерки

Вовед

Војни и воени конфликти имало, има и денес, чии сведоци сме сите ние, а ќе ги има за жал и во иднина. Тие се најголемото зло што може да предизвика непроценливи штети и последици, како по животот и здравјето на луѓето, така и да доведе до разорување и уништување на природните и културните добра. Затоа неопходна е потребата од преземање на навремени мирновременски, превентивни и подготвителни мерки и активности за делумно спречување и намалување на штетите и последиците од воени конфликти. На почетокот да појасниме што е војна, а што е воен конфликт.

Што е војна и видови војни

Војна е воодружен судир на две или повеќе држави и/или други општествени групи. Таа се одвива на еден или повеќе фронтови, а завојуваните страни обично држат одредена територија, која можат да ја задржат или загубат. Во последно време, за војната се користат алтернативни (еуфонистички) изрази како: конфликт, вооружен судир, непријателства и сл.

Видови војни

Војните може да се поделат:

- Според опфатот: на граѓански, меѓудржавни, регионални и светски;
- Според карактерот на војната: ослободителни, одбрамбени, граѓански, герилски, империјалистички, колонијални и верски;
- Според карактерот на воените средства: на тотални и ограничени;
- Според типот на оружјето: конвенционални и јадрени;
- Според подвижноста: маневарски и позициски.

Што е вооружен конфликт?

Вооружен конфликт претставува ситуација во која најмалку две страни или нивни претставници, се обидуваат да ги остварат своите спротивставени цели со примена на физичка принуда или со уништување на сопственоста и вредносните симболи едни на други, и/или психолошки или физички си наштетуваат, се уништуваат или на друг насилан начин взаемно се елиминираат (Л. Ѓорѓиева 2007).

Ако во конфликтот има повеќе од 1000 жртви во вооружените судири во текот на една календарска година, тој се вбројува во големи вооружени конфликти.

Културно наследство

Културното наследство не претставува само збир на артефакти и споменици, тоа претставува доказ за нашиот идентитет, историја и за разновидностите на нашата нација.

Северна Македонија може да се пофали со уникатно културно наследство, мозаик кој одразува вековна историја, уметност и традиција. Сепак, самата структура на ова културно наследство се соочува со определени предизвици за време на конфликти и вонредни настани. Со оглед на тоа дека културното наследство е олицетворение на нашиот идентитет, жива врска со нашето минато и извор на инспирација за нашата иднина, неговото зачувување не е само должност, тоа е и посветеност за генерациите што следат.

Меѓународна рамка

Северна Македонија е потписник на Хашката конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен конфликт од 1954 година и на нејзините протоколи. Наведеното ја нагласува нашата посветеност на зачувување на нашите културни богатства дури и во најтешките времиња. Ние сме обединети со глобалната заедница во препознавањето на важноста од заштита на нашето заедничко наследство.

Проценка на ризик и документација

За да го заштитиме нашето културно наследство, прво мора да ги разбереме неговите ранливости. Од суштинско значење се темелните проценки на ризик и прецизно изработената документација која дава насоки за постапување со културното наследство баш во случаи на војна и други вонредни настани. Овие алатки ни даваат моќ да ги идентификуваме ризичните опасности и да формулираме ефективни стратегии за справување со нив.

Опасности од војна и воени конфликти

Војната и воените конфликти пред се поседуваат деструктивен карактер, кој уништува сè што човекот успеал да создаде и сочува низ вековите. За време на воена состојба, освен што се огромни страдањата на луѓето и се трпи голема загуба на човечки животи, воедно се загрозува културното и историското богатство на народите кои војуваат, но и на целото човештво воопшто. Со развојот и осовременувањето на средствата за војување, паралелно се зголемува и нивната разурнувачка моќ и прецизност, а со тоа се зголемува и степенот на загрозеност на културното наследство од разурнување и уништување. Ваквото загрозување на културното наследство е неизбежно и е присутно во сите вооружени конфликти, како и во бројни други вонредни настани. Самата употреба на воени средства предизвикува масовни разурнувања, од кои не се поштедени ниту културно-историските споменици и објекти кои постојат со векови низ историјата и кои не настрадале дури и при настанување на посилни земјотреси.

Заштита на културното наследство во Република Северна Македонија

Во Република Северна Македонија во 2004 година е донесен Законот за заштита на културното наследство со кој се утврдуваат: видовите, категориите, идентификацијата, начините на ставање под заштита и другите инструменти на заштита на културното наследство, режимот на заштита и користењето на културното наследство, правата и должностите на имателите и ограничувањата на правото на сопственост на културното наследство во јавен интерес, организацијата, координацијата и надзорот, стручните звања и други прашања што се од значење за единството и функционирањето на системот за заштита на културното наследство во Република Северна Македонија.

Законот за заштита на културното наследство ги предвидува целите на заштитата на културното наследство, а како основна цел се предвидува зачувувањето на културното наследство во изворна состојба, задржувањето на интегритетот на податоците кои ги содржи, изградувањето свест за вредноста и значењето, но и за улогата која истото ја има во културната идентификација, како оспособувањето за задоволување на потребите на граѓаните и на општеството. Крајна цел е културното наследство да се пренесе на идните генерации.

Во случај на избувнување на војна или закана од избувнување на вооружен конфликт, културното наследство се прогласува за културно наследство во опасност.

Управата за заштита на културното наследство е орган кој води национален инвентар на заштитени добра во случај на вооружен судир, а министерот за култура ги пропишува содржината и начинот на водење на инвентарот. Органите и јавните установи за заштита, заедно со имателите на заштитени добра должни се да преземат неопходни подготвителни мерки за заштита од предвидливи последици од вооружен судир.

Дел од ваквите подготвителни мерки опфаќаат: обезбедување документација за заштитените добра, подготовка за евакуација, планирање на итни мерки за заштита од пожар или рушење, набавка на опрема за заштита, определување на персонал со обучени стручни и оперативни тимови, планирање на безбедносни мерки во случај на вооружен судир итн.

Управата го следи и контролира спроведувањето на мерките, издава стручни упатства и го насочува спроведувањето на истите.

На предлог на Националниот совет за културно наследство, Владата утврдува приоритетна листа на културно наследство оштетено во вооружен судир, која е задолжителна основа во утврдување и спроведување на итни мерки за отстранување или ублажување на последиците од штетата. Законот, покрај предвидувањето на подготвителните мерки за заштита, кои треба да се спроведуваат во мирновременскиот период, предвидувањето на конкретните мерки кои треба да се превземат за заштита на културното наследство во услови на вооружен судир, предвидел и мерки за развивање на свеста на јавноста за вредноста и значењето на културното наследство како составен дел на културниот идентитет, опасностите на кои е изложено и потребата од негова заштита. Оттука, јавните установи од областа на воспитанието, образованието, науката, културата и информирањето се законски задолжени во своите планови и програми за работа, да предвидат содржини за стекнување знаења и изградување на правилен и активен однос кон културното наследство и неговата заштита.

Управата, исто така е должна да го шири и поттикнува познавањето на националните и меѓународните прописи за заштита на културното наследство, да ја известува јавноста за меѓународната помош во заштитата на културното наследство во Република Северна Македонија, како и да дава соодветен публицитет на секое оштетување, уништување или друго незаконско дејствување против културното наследство.

Што се однесува на организацијата на заштита на културното наследство, покрај Управата, дефинирани се и Установи за заштита на културното наследство, помеѓу кои и :

- Национален конзерваторски центар;
- Конзерваторски центри;
- Установи за управување со заштитени подрачја;
- Музејски, Библиотечни и Кинотечни установи;
- други субјекти како што се: Државниот архив, здруженија на граѓани и др.

Во напред наведениот закон, а во поглед на посебните мерки кои се преземаат во воена и вонредна состојба, даден е правен основ за донесување на посебна уредба со која Владата поблиску ќе ги уреди односите во врска со примената на начелото за почитување на културните добра.

Законот за заштита на културното наследство претставува општа рамка на заштитните активности и го дава моделот на заштита кој ги поддржува националните напори кон зачувување на културното наследство. Нашата држава, како би била ефективна примената на овој закон, треба активно да партиципира во колективните настојувања за заштита на културното наследство во вооружени судири и да иницира меѓународна соработка, како и

да се придржува на одредбите на Хашката конвенција и другите меѓународни механизми за заштита на културното наследство во вооружените судири.

Меѓународно хуманитарно право – предвидување на правни норми и правила за заштита на културното наследство

Меѓународното хуманитарно право е систем на правни норми и правила со кои се уредуваат односите меѓу завојуваните страни и нивните односи со неутрални држави, ограничувањата при употребата на средствата и начините за водење воени операции, како и заштитата на определени категории лица и објекти од разновидните последици од вооружен конфликт.

Имено, ова право се состои од меѓународни договори и меѓународни обичаи, со кои се предвидуваат одредени забрани и ограничувања на методите и средствата за борба, првенствено заради заштита на човекот при вооружен судир, заштита од воените опасности на одредени објекти и простории и на природната околнина, како и за поштеда на државите кои не учествуваат во вооружен конфликт.

Со оглед на значењето што културното наследство го има за секој народ, како и опасностите на кои тоа е изложено за време на војна и други вонредни околности, меѓународното хуманитарно право предвидува бројни забрани и ограничувања на методите и средствата за борба со цел негова заштита.

Заштитата на културното наследство за време на вооружен судир е уредена со Дополнителниот протокол кон Женевските конвенции од 12 август 1949 година, кој се однесува на заштитата на жртвите во меѓународните вооружени судири (Протокол I) од 8 јуни 1977 година, Дополнителниот протокол кон Женевските конвенции за заштита на жртвите во немеѓународните вооружени судири (Протокол II) од 1977 година и Хашката конвенција за заштита на културните добра од 1954 година.

Согласно член 53 од Дополнителниот протокол I забрането е:

- а) да се вршат какви било непријателски акти насочени против историските споменици, уметнички дела или храмови кои претставуваат културно или духовно наследство на луѓето;
- б) да се користат такви објекти за поддршка на воените цели;
- в) такви објекти да бидат предмет на репресалии.

Вакви заштитни одредби се предвидени и во други меѓународни правни акти.

Обврски на државата во поглед на заштитата на културното наследство за време на војна

Терминот објекти на културата, ги опфаќа следните категории:

а. подвижни или недвижни објекти од голема важност за културното наследство на сите луѓе, како споменици на архитектурата, уметноста или историјата, било религиозни или секуларни, археолошки градови, групи згради што во целина се од историски или уметнички интерес, уметнички дела, манускрипти, книги или други објекти од уметнички, историски или археолошки интерес, како и научни колекции и важни колекции или книги или архиви или репродукции на објектите дефинирани погоре;

б. згради чијашто главна и практична цел е да ги заштитат или изложуваат подвижните културни добра, како музеи, големи библиотеки и депозитари за архиви, засолништа во случај на вооружен конфликт на подвижните културни добра;

в. центри кои содржат поголем број културни добра познати како центри кои што содржат споменици.

Државата има должност кога постои мирна состојба, да ги преземе сите неопходни и соодветни мерки за ефикасна заштита на културното наследство за време на вооружен судир.

Оттука, неопходно е инкриминирање на дејствијата насочени против објектите на културата за време на вооружен судир, како и целосно имплементирање на меѓународните акти во националното законодавство, како што напоменавме и претходно.

Главен акцент треба да биде ставен на воспоставување на организациската структура надлежна за заштита на културното наследство, односно имплементација на меѓународното хуманитарно право. Државата е должна да преземе и низа други превентивни и оперативни мерки.

Па така, државата треба да превземе подготвителни мерки за време на мир за заштита на културните наследство од несаканите ефекти на вооружениот конфликт кои вклучуваат:

- подготовка (попис) на инвентарот;
- планирање на итни мерки за заштита од пожар или структурален колапс;
- подготовка за отстранување на подвижните културни добра (објекти) или мерки за соодветна заштита на лице место (*in situ*) на ваквите добра (објекти); и
- назначување на надлежните власти одговорни за заштита на културното наследство.

Како што напоменавме и претходно, државата во мирновременски услови треба да воведо соодветни образовни програми, да врши обука и едукација, како и да го дисеминира текстот на меѓународните акти од оваа област.

Државата е должна да планира или за време на мир да востанови, во рамките на своите вооружени сили, служба или посебен персонал чијашто цел ќе биде да обезбеди почитување на објектите на културата и да соработува со цивилните власти надлежни за нивна заштита.

Управа за заштита на културното наследство

Погоре накратко обртивме внимание на Управата за заштита на културното наследство, но во овој дел подетално ќе се осврнеме на нејзиното значење и активности.

Имено, Управата:

- води Национален инвентар за заштитени добра во случај на вооружен судир;
- ги подготвува актите од областа на заштитата на културното наследство;
- ја следи и анализира состојбата на културното наследство и предлага акти и мерки за остварување, развој и унапредување на неговата заштита;
- води централна евиденција и посебни национални инвентари на културното наследство во смисла на Законот за заштита на културно наследство и ратификуваните меѓународни договори;
- врши работи на безбедносна заштита и заштита на културното наследство во случај на вооружен судир;
- подготвува планови и програми за заштита на културното наследство;
- ја следи примената на ратификуваните меѓународни договори од областа на заштитата на културното наследство;
- предлага и презема активности за остварување.

Управата, исто така, го следи, насочува и контролира спроведувањето на неопходните подготвителни мерки, презема и определува итни и други подготвителни мерки за заштита и издава стручни упатства за спроведување на неопходните подготвителни мерки.

Остварување на заштитата на културното наследство

Согласно Законот за заштита на културното наследство јавните установи за заштита определени во согласност со прописите за одбрана и имателите на заштитените добра се должни, во воена и во вонредна состојба прогласена поради настанати големи природни непогоди, да преземаат посебни мерки на заштита на културното наследство. Овие посебни мерки ги пропишува Владата на Република Северна Македонија со уредба.

Процената на штетата на културното наследство причинета за време и како последица на вооружен судир или природна непогода се врши според посебна методологија што исто така ја пропишува Владата на Република Северна

Македонија.

Во услови на криза, подготвеноста е клучна. Оттука, неопходно е развивање на планови за итни случаи кои вклучуваат процедури за евакуација и преместување на артефактите, како и мерки за заштита на нашите културни добра од потенцијална штета.

За успешно евакуирање на културните добра во војна, вооружен конфликт и други кризни состојби, потребно е навремено и во мирновременски услови, установите од културата да планираат и преземаат соодвети мерки и активности, а пред се:

1. Формирање на специјализирани тимови од претходно обезбеден стручен кадар по работна обврска согласно Законот за одбрана (Службен Весник на РМ бр.185/2011), од глава II – Права и должности на граѓаните во одбраната, чл.2 – “Во остварувањето на одбраната на Републиката, граѓаните ги имаат следниве права и должности:

- 1) да извршуваат воена служба;
- 2) да извршуваат работна обврска; и
- 3) да извршуваат материјална обврска.”

Извршување на работна обврска (чл.13 од Закон за одбрана)

“Должност за извршување на работната обврска имаат сите работоспособни граѓани на возраст од 18 до 65 години живот за мажи, односно 60 години живот за жени. Од должноста за извршување на работната обврска се ослободуваат бремени жени, мајки, односно самохрани родители и старатели кои имаат или се грижат за дете до седум години, односно две и повеќе деца до десет години, граѓани кои се здравствено неспособни за работа и граѓани кои имаат распоред во Армијата и републичките сили за заштита и спасување. Должноста за извршување на работната обврска се остварува само во воена состојба. Поблиски прописи за извршување на работната обврска донесува Владата”.

Како дел од специјализираните тимови се и другите стручни лица, а во зависност од тоа за која установа од културата се работи тоа се:

- Конзерватори;
- Археолози;
- Етнолози;
- Историчари;

- Историчари на уметност;
- Библиотечни стручни работници;
- Филмолози и др. стручни кадри.

Исто така се ангажираат и други кадри за техничко оперативна логистика на стручните тимови кои ќе работат директно на подготовките на културните добра и спроведување на евакуација на културните добра на друга реалтивно безбедна локација или засолнување на културните добра во засолништа или други безбедносни објекти преку барање за распоредување по работна обврска од страна на органите на Министерството за одбрана.

2. Обезбедување на стручни лица за извршување на работни задачи во врска со одбраната, заштита и спасување и управување со кризи согласно Законот за управување со кризи. Член 9 од Закон за управување со кризи: “Министерствата и другите органи на државната управа, органите на општините и на градот Скопје, јавните установи и служби, како и трговските друштва кои се од посебно значење за работа во кризна состојба, имаат обврска во своите акти за организација и систематизација да утврдат работни места за подготвување и извршување на работни задачи во врска со превенција и справување со кризна состојба”.

3. Изработка на планови / документи за функционирање на установите во услови на војна и воени конфликти.

4. Навремено склучување на Договори со други установи од културата, трговски друштва и други субјекти за користење на објекти во случај на војна или вооружен конфликт или користење на специјализирани засолништа или други заштитни објекти соодветни за заштита и засолнување на културните добра, Договори за транспорт на културните добра со превозни средства, Договори за осигурување на културните добра, Договори за обезбедување на транспортот и др.

5. Навремено обезбедување и распоред во установите на соодветни моторни возила за користење на истите за потребите на установата.

6. Навремено обезбедување на технички средства, опрема и алат за заштита и спасување на културните добра со кој треба да располагаат установите.

7. Мирновременско средување и одржување на постоечките

засолништа и други заштитни објекти и простории за заштита на културните добра.

Согласно Законот за заштита и спасување - чл.62 “Засолнувањето опфаќа планирање, изградба, одржување и користење на јавните засолништа, одржување и користење на изградените засолништа и на другите заштитни објекти за заштита на населението, материјалните добра и културното наследство на Републиката. Јавните засолништа се планираат согласно со програмата на Владата за мерките за заштита и спасување и програмата на единиците на локалната самоуправа за мерките за заштита и спасување, а истите се вградени во урбанистичките планови”.

8. Редовна едукација, обука и тренинзи на вработените, силите за заштита и спасување и стручните тимови за превземање мерки и активности за заштита и спасување на културните добра во услови на војна, вооружен конфликт и др. вонредни состојби.

9. Обезбедување навремено финансиски средства за продолжување на процесот на работа во услови на војна, односно воен конфликт и обезбедување на плата за вработените кои продолжуваат со работа и во овие услови, а кои се распоредени по работна обврска во установите согласно воената организација и систематизација.

Заклучок

Заштитата на културното наследство за време на воен конфликт е предизвик, но повеќе од јасно е дека од клучно значење е да се зачува идентитетот, историјата и наследството на една нација.

Исто така, од големо значење е и пост военото закрепнување и реконструкција. Следствено на тоа, неопходно е развивање и на планови за постконфликтно обновување и реконструкција на оштетените локации на културното наследство.

Од се погоре наведено можеме да заклучиме дека заштитата на културното наследство во време на воен конфликт бара повеќеслоен и координиран пристап кој помеѓу другото вклучува превземање на подготвителни мерки, подготвеност за постапување во случај на војна, создавање, обучувањем и координирање на специјализирани тимови, меѓународна соработка, ангажман на заедницата, и почитување на правните мерки.

Овие елементи се од суштинско значење за да се осигура дека културното

богатство на нашата нација ќе може да опстои дури и во случај на воен конфликт или други непосакувани вонредни кризни настани.

Легислатива:

1. Закон за заштита на културното наследство, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 20/2004, 115/2207, 18/201, 148/2015 и 55/2016;
2. Закон за одбрана, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 42/2001, 5/2003, 58/2006, 110/2008, 51/2011 и 151/2011
3. Закон за заштита и спасување, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 36/2004, 49/2004, 86/2008, 124/2010, 18/2011, 93/2012, 41/2014, 129/2015, 71/2016 и 106/2016
4. Закон за управување со кризи, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 29/2005, 36/2011, 41/2014, 104/2015 и 39/2016.
5. Уредба за посебните мерки на заштитата на културното наследство во воена и вонредна состојба, „Службен Весник на Република Македонија“ бр. 92/2005, 56/08;
6. Хашка конвенција за заштита на културните добра во случај на вооружен судир, UNESCO, 14 мај 1954 година;
7. Втор протокол на Хашката конвенција од 1954 година, UNESCO, 1999

Користена литература:

1. Василевски Воислав, (2002), Меѓународно хуманитарно право во вооружени судири, Скопје, Воена академија „Генерал Михаило Апостолски“;
2. Ортаковски Владимир, (2007), Имплементација на Меѓународното хуманитарно право во Република Македонија, Скопје, МКЦК;
3. Салтировска Зорица „Загрозување и заштита на културното наследство во вооружените конфликти и пристапот на Република Македонија“ – УКИМ;